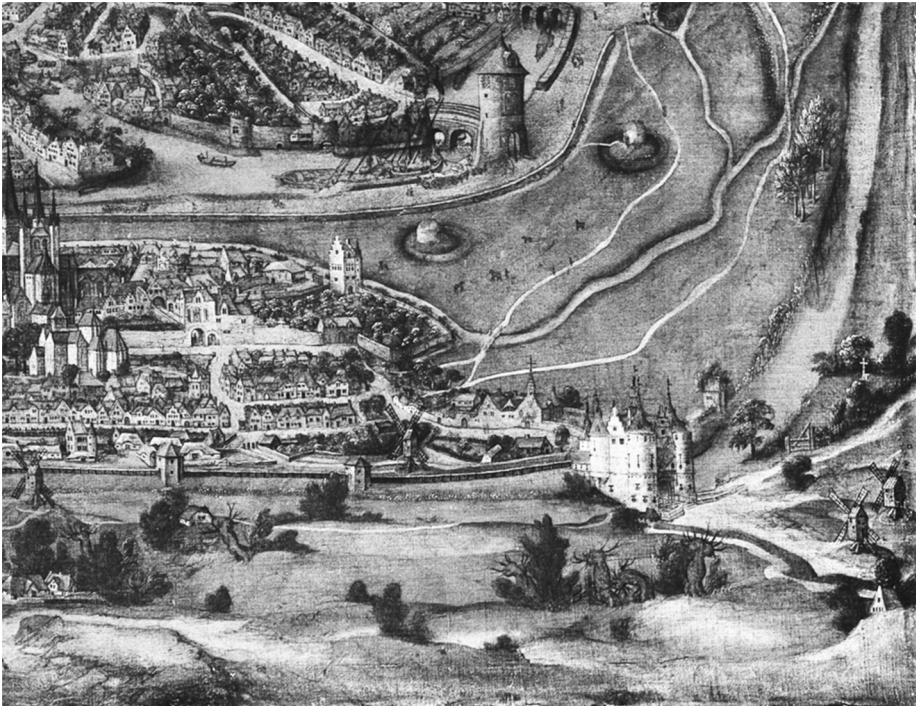

EEN STUKJE 'GENT 1534' ONTRAADSELD

Bultjes worden doelen

Gunter Stoops

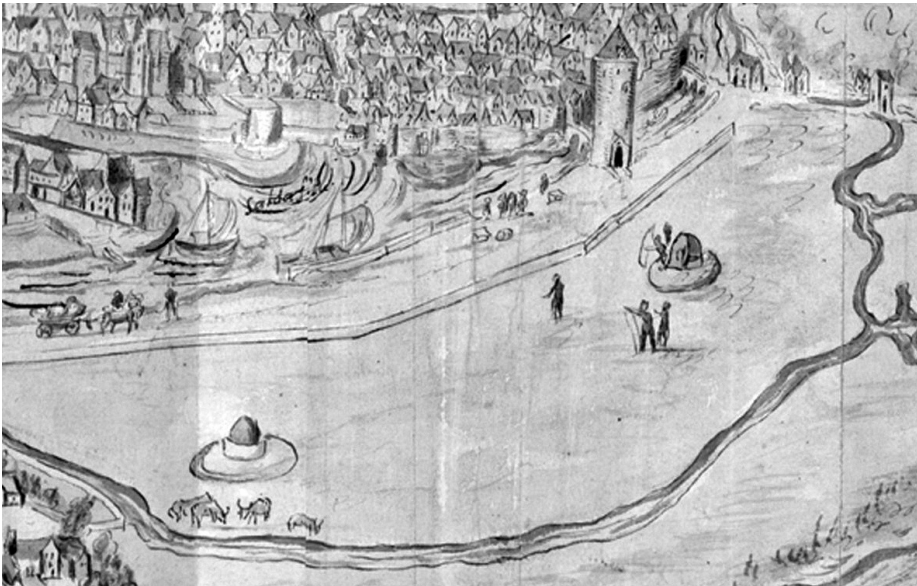
De uiterst interessante tentoonstelling in het STAM rond 'De zaak 1534' (nog tot 24 mei) brengt enkele oude knarren uit de 16de eeuw in eenzelfde ruimte, en die schilderijen en tekeningen communiceren in stilte met elkaar. De herinnering betreft een 'Gezicht op Gent', net in een periode dat de oostrand van de stad helemaal omgevormd werd op bevel van Keizer Karel: het Sint-Baafsdorp werd omgebouwd tot 'Spanjaardenkasteel' (oorspronkelijk 'Nieuw Kasteel').

Afb. 1. Detail uit 'Panoramisch gezicht op Gent 1534' met twee omgrachte 'bultjes' in het weiland over de Leie aan de Rode Toren. (STAM Gent, inv. 474).

Sommige van de werken zijn kopie van de andere. Het perspectief en de aandacht voor bepaalde zones hangen af van de specifieke interesses van de maker, de besteller of het doelpubliek. De basiswerken zijn in een tijdspanne van slechts een veertigtal jaar ontstaan: de voorstelling uit de *Codex Iconographicus Flandriae* (vóór 1562), het 'Gezicht op de heerlijkheid Sint-Baafs en de stad Gent' (Lucas de Heere, 1564) en de 16de of 17de - eeuwse kopie hiervan. Door het recente infrarood onderzoek heeft men nu ook een beeld van de tekening onder de geschilderde afwerking van 'Panoramisch gezicht op Gent 1534'. Het onderwerp van de schilder was nog op terrein zichtbaar of zat nog vers in het geheugen. Bovendien kon men de recente werken van collega's raadplegen. Wat afgebeeld werd, was herkenbaar en leesbaar voor een zestiende-eeuwer.

We verplaatsen ons even in de oude voorstellingen en laten '1534' als het ware zelf aan het woord. Het schilderij is plots iets minder exclusief tussen zijn tijdsgenoten, heeft net de eerste opgewonden momenten beleefd van aftasten en uitwisselen van triviale beleefdheden, de taxerende blikken, het inschatten van elkaars voor de dag komen, het ophalen van de voor de hand liggende herinneringen en een passioneel oplaaierende herinneringenstroom aan de Sint-Baafsabdij en -dorp.

Afb. 2. Detail, *Codex Iconographicus*, 1562, (Bayerische Staatsbibliothek, München, nr. 265, f.73).

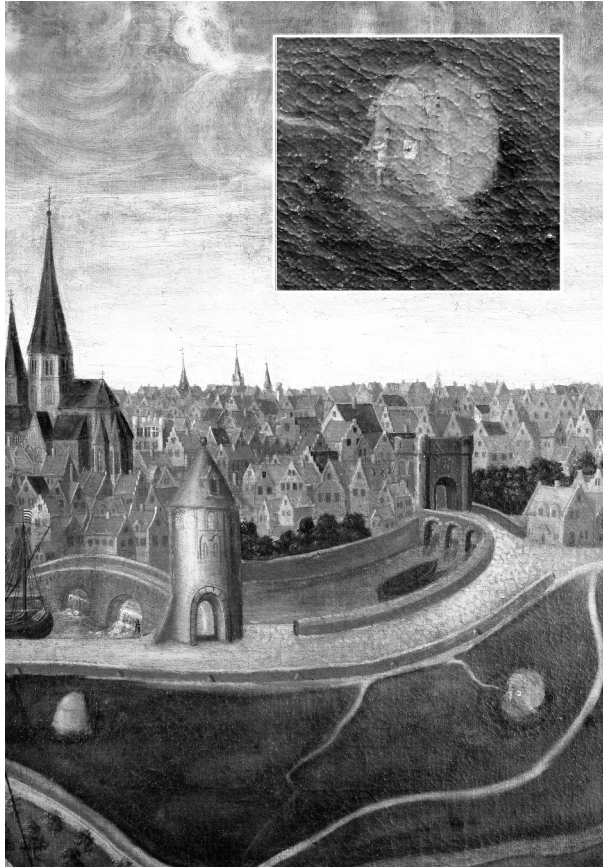
Twee ‘bultjes’ op ‘1534’

Nu hangt 1534 even moe, in zichzelf gekeerd, contemplatief zijn oude ondertekening af te tasten, op zoek naar een mogelijke nieuwe insteek in dit samenzijn. Hij vindt niet direct iets om mee uit te pakken. Het omliggende kan hij alleen maar met de Codex delen en het Sint-Baafsdorp, daar hebben ze het net over gehad.

En terwijl ‘1534’ in een sluimer wegzakt steekt de zeurende jeuk van beide bulten in de natte weiden voor de Rode Torenpoort weer op. Hij loert naar zijn contemporainen en merkt dat die daar blijkbaar minder last van hebben. Die bulten! Steeds als hij tot rust komt en even de stilte van zijn diepste innerste witte doek opzoekt komen langzaam die twee bulten in het vizier. Wat hadden die ook alweer te betekenen? Wat doen die omgrachte bergen in dat weiland? Hij weet dat hij het geweten heeft. En terwijl hij eerst gewoon even de aanwezigheid van die bulten bij zijn collega’s registreerde kijkt hij nu aandachtiger. Figuurtjes in de omgeving van de bulten dimensioneren ze tot iets meer dan manshoge heuveltjes. Zelf had hij de laatste decennia de indruk gehad dat die bulten bij hem maar groeiden en groter werden. Trouwens als hij goed naar de anderen keek waren het maar halve bultjes, met het verticale vlak naar elkaar toegewend. Een mannetje in het grasland leunde op een handboog, een ander bij zo’n bult hanteerde die. Natuurlijk, dat was het: de tegenover elkaar staande doelen van de handboogschutters!

Ook op de analoge voorstellingen

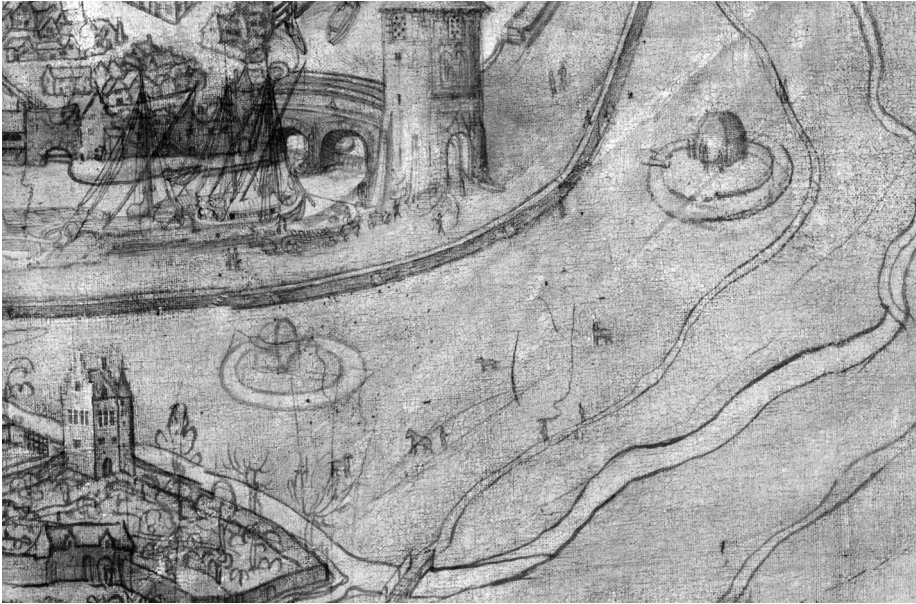
Zowel de ‘Codex Iconographicus Flandriae’ (vóór 1562) als het ‘Gezicht op de heerlijkheid Sint-Baafs en de stad Gent’ (Lucas de Heere, 1564) en de 16de of 17de eeuwse kopie ervan, laten figuurtjes met de handboog zien in de directe nabijheid van beide halve bulten. De ondertekening van ‘1534’ toont ook duidelijk een halve linkse bult, maar die is bij het schilderen gedraaid zodat enkel de ronde kant te zien is en de indruk wordt gewekt van een volledig ronde bult. Bij de ondertekening staan er bij de rechtse bult ook figuurtjes waarvan er één een handboog vastheeft. De functie van beide halve bulten is hier duidelijk: in dit geval een vaste constructie uit turfbllokken, zoden en aarde, al dan niet in combinatie met hout, om plaats te bieden aan de schietschijf en om de gemiste pijlen op te vangen. Ook de schietschijven zelf zijn telkens weergegeven als een licht vlekje. En twee doelen tegenover elkaar: gewoon omdat men dan bij het recupereren van de pijlen meteen naar het andere doel kan terugschieten. Bespaart heel wat over en weer geloop.

Afb. 3. Detail, Gezicht op de heerlijkheid Sint-Baafs en de stad Gent, Lucas de Heere, 1564, (Universiteitsbibliotheek Gent), (foto: Philippe Debeerst, inzet: Georges Antheunis).

Wel vallen de afmetingen op, zowel de grootte van de bulten als de afstand tussen beide doelen. In verhouding tot de afgebeelde mannetjes zijn de constructies in de codex en bij Lucas de Heere iets meer dan manshoog, zo 'n 2 à 3 m. Op 1534 liggen die verhoudingen iets anders, daar is de heuvel 2 tot 2,5 keer zo hoog en breed als een mannetje en moet men toch snel 5 m rekenen voor hoogte en breedte. De afstand tussen beide doelen daarentegen is op alle schilderijen gelijkaardig weergegeven, en afhankelijk van de genomen maatstaf in de omgeving varieert de uitkomst, maar steeds is die meer dan 100 m, eerder naar de 200 m toe, en dat is toch al onmiddellijk de dubbele afstand van de schietbaan van de Sint-Jorisgilde (kruisboog) tussen de Hoogpoort en

het Belfort. Met de handboog kon men maximum ongeveer 250 m ver schieten dus was mikken op deze doelen toch wel het aftasten van de grenzen van kracht en precisie.

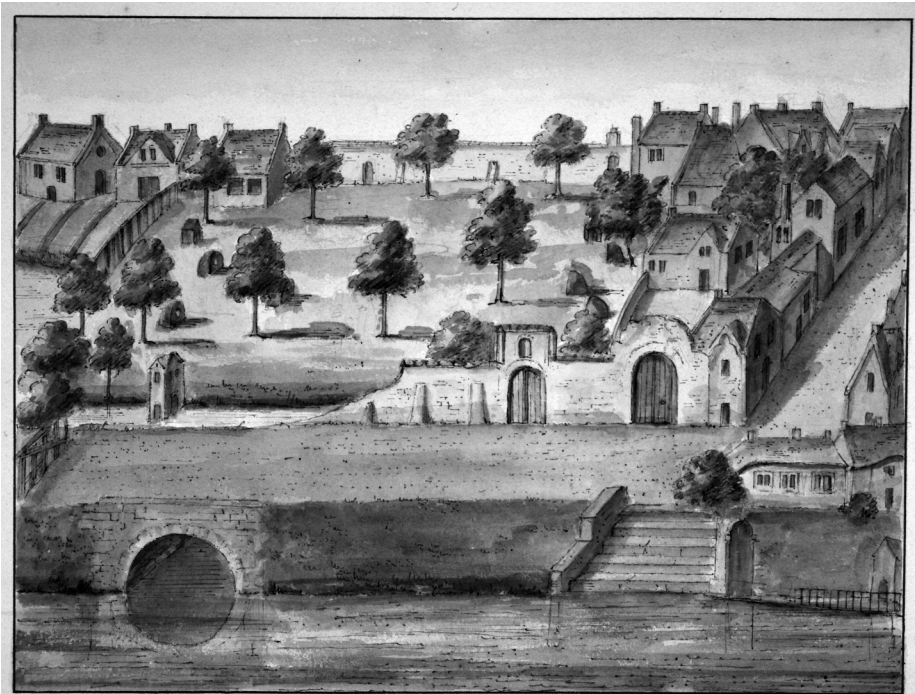
Afb. 4. Detail, ondertekening Panoramisch gezicht op Gent 1534
(Infraroodreflectogram © KIK-IRPA).

Iconografisch zijn gelijkaardige doelwitten trouwens terug te vinden op '1534' zelf, en wel aan de Koepoort nabij de Schelde waar de schuttershof van de Sint-Sebastiaansgilde wordt afgebeeld. Tussen de bomen zijn de (weliswaar kleiner gedimensioneerde) doelen zichtbaar. Dit is duidelijker te zien op de interpretatie van dit detail door August Van den Eynde (1822-1861).

Nog meer voorstellingen

Voorbeelden van zulke schietstanden worden op meerdere documenten uit die periode aangetroffen. De opbouw en vorm varieert. Dat zien we onder meer op de kaart van Brugge door Marcus Gerards, 1562, Musea Brugge - Groeningemuseum. Een ander voorbeeld van zo 'n opstelling vinden we op de tekening 'De Kermis van Hoboken' (1559, Pieter Bruegel de Oude). Op dit

werk staan in de linker benedenhoek enkele handboogschutters, met de rug tegen een doel, te schieten naar een tweede doel diagonaal rechts tegen de marge van de tekening. Op de 16de eeuwse kopergravure van dit werk van Breugel, gegraveerd door Frans Hogenberg en uitgegeven door Bartholomeus de Momper, is dit duidelijk te zien in spiegelbeeld (Museum Plantin-Moretus, Prentenkabinet,). De opbouw uit (turf)blokken is hier ook goed waarneembaar. Een veel ouder voorbeeld (1325-1335) en iets verder van onze contreien verwijderd, is de miniatuur met boogschutters getekend onderaan de aanhef van Psalm 79 in de Luttrell Psalter (British Library).

Het oude Hof van den grooten Mynsheeren Sente Sebastiaens te Shendt geligen buiten Coypoorde aende groenboeye, in 1423-1546.

Afb. 5. Detail uit '1534' met het schuttershof aan de Koepoort nagetekend door August van den Eynde (Stadsarchief Gent, Atlas Goetghebuer L134/13).

Bij het maken van de schilderijen kende men de betekenis van beide omgrachte heuveltjes op 1534 heel goed. Men wist dat dit doelen voor het boogschieten voorstelden. De gracht errond is mogelijk ontstaan bij de opbouw. Misschien was afwatering rond de doel- en schietplek geen luxe in dit nat gebied. Bij het 'Panoramisch gezicht op Gent 1534' zijn er slechts vaag mannetjes waarneembaar bij het meest rechtse doel. Door het niet opmerken van

deze figuurtjes en de afwezigheid van verdere context is de betekenis niet meer onmiddellijk leesbaar. Door gebrek aan goede schaalreferentie in de omgeving lijken de bulten vanwege hun inplanting vooraan op het schilderij tussen de zone Sint-Baafsabdij/dorp en de achterliggende stad ook groter dan ze in werkelijkheid waren.

Afb. 6. De kermis van Hoboken (1559). Gravure door Frans Hogenberg naar Pieter Bruegel de Oude (Museum Plantin - Moretus, Antwerpen, PK. OP 190 73, datering tussen 1568 en 1588).

Op zijn natekening van '1534' interpreteert Charles Onghena (1826) het meest rechtse doel als stenen constructie met steunbeer. Een schijnbaar 'deurtje' laat toe dit 'wachthuisje' te betreden. Deze natekening wordt in 'Panoramisch gezicht op Gent in 1534' (Johan Decavele, 1975) gehanteerd om de herkenbare locaties aan te duiden en te refereren naar de echte 1534. Beide bulten worden hier als wachthuisjes benoemd (de nummers 471 en 480 op het overzichtsplan).

Verdwenen in 1540 maar niet vergeten (of toch niet helemaal)

Bij de heraanleg van deze omgeving kort na '1534', door de inplanting van het 'Nieuw Kasteel', het latere 'Spaans Kasteel', verdwenen waarschijnlijk beide doelen. Het zuidelijke (linkse) deel van de schietstand moest mogelijk plaats maken voor de nieuwe gracht rond de versterking. Op de vele iconografische en cartografische voorstellingen van het Spaans Kasteel komen de heuveltjes niet meer voor. Dit, gecombineerd met het feit dat de weergave op '1534' een misleidend perspectief toont en de mannetjes, waarvan één met boog, bij de rechtse stand enkel na onderzoek van de ondertekening herkenbaar zijn, maakt

dat men bij het bekijken van ‘Panoramisch gezicht op Gent 1534’ en in het bijzonder bij het onderzoeken van beide heuveltjes, niet onmiddellijk de doelen van een schietstand herkent.

Afb. 7. Aanhef van psalm 79 in het Lutrell Psalter (British Library. Add. 42130, f. 157v.).

Afb. 8. Natekening van ‘1534’ door Charles Onghena (1826, detail) met foutieve voorstelling van de doelen als ‘wachthuisjes’ (Stadsarchief Gent, Atlas Goetghebuer L1/1).

Toch wist men in het eerste kwart van de 20ste eeuw nog steeds dat het om schietdoelen ging: *En face de la Tour Rouge, pas de maison au Langen Steendam, mais des buts pour le tir.* (Victor Fris bij het overlopen van wat er allemaal op het ‘Gezicht op Gent 1534’ te zien is, in zijn werkje *Plans de Gand*, 1920). De vraag wat die grote schietbaan daar op de natte gronden voor de Rode Torenpoort ‘deed’ en wie er gebruik van maakte, zal vast en zeker in de toekomst door een historicus of archiefonderzoeker herontdekt worden, ... of niet?

Het fysiek bij elkaar brengen van enkele Gezichten op Gent in de tentoonstelling ‘De zaak 1534’ is niet enkel een lust voor het historisch geïnteresseerde oog, maar maakt het ook mogelijk, door het samenleggen van de kleine variaties en accenten, stukjes van ons verloren collectief geheugen weer aan te vullen.

Met dank aan Peter Steurbaut en Georges Antheunis, Dienst Stadsarcheologie Gent; Valérie Meilander, Stadsarchief Gent en Wout De Vuyst, STAM Gent.